

Sociologie cogitans și sociologie militans.

Aportul sociologiei gustiene la modernizarea României interbelice

Lucian-Ștefan Dumitrescu*

Institutul de Sociologie, Academia Română

Abstract: *In the interwar period, Dimitrie Gusti, the founder of The Sociological School of Bucharest, along with other remarkable Romanian intellectuals, came to the conclusion that Romania's social, economic, spiritual and political development was to be substantially influenced by the way peasantry's problem was to be taken care of. In thinking so, Gusti has initiated the monographic campaigns which were to examine the Romanian village's specific problems from a scientific point of view. Based on Gusti's sociological system, the monographic teams revealed a traditional life shaped by a philosophy that had been the guiding thread of a millenary culture and civilization, namely the peasant one. Gusti put his indelible mark, i.e. sociologia militans and sociologia cogitans, on the reformation project of interwar Romania. This article discusses the meaning of sociologia cogitans and sociologia militans. It also presents some difficulties that Gusti's sociologia militans had to overcome by highlighting the pre-modern social background of interwar Romania. Dimitrie Gusti was one of the most important experts involved in the interwar nation-building process. By presenting his educational background and the way he was influenced by the most prominent trends in the Romanian modern culture, the article highlights the modernization vision employed by Dimitrie Gusti throughout his career.*

Keywords: Dimitrie Gusti; Social Reform; Interwar Romanian Society; Modernity.

Cuvinte-cheie: Dimitrie Gusti; reformă socială; societatea românească interbelică; modernitate.

Introducere

Cunoscător al formulei ce asigură echilibrul între *sociologia militans* și *sociologia cogitans*, între abordarea strict teoretică și cea de teren, între reflecție și acțiune, Dimitrie Gusti pășește prudent pe tărâmul sociologiei, alegând inițial calea teoretică. Cu vremea însă, înțelege că simpla cugutare, ce imaginează o societate aflată în acord organic cu virtualitățile sale, rămâne sterilă în absența strădaniei de a o transpune în practică. Așa se face că permanenta și fecunda întrepătrundere dintre

sociologia teoretică și cea de teren va ghida neconținut prodigioasa activitate științifică gustiană, devenind fir călăuzitor al acesteia. Însă ingredientul ce prilejuiește sinteza între dimensiunea filosofică și cea practică a carierei lui Dimitrie Gusti e activitatea didactică. Viziunea gustiană asupra funcției sociale a dascălului e păstrată de Mircea Vulcănescu în paginile lucrării *Dimitrie Gusti Profesorul*. Deopotrivă conservatoare și creatoare, activitatea dascălului trebuie să asigure, pe de o parte, transmiterea nealterată a valorilor și informațiilor ce-i alcătuiesc disciplina, iar pe de altă parte,

---

* Institutul de Sociologie, Academia Română, Calea 13 Septembrie, Nr. 13, sector 5, 050711, București, România. E-mail: dulust@gmail.com.

potențarea patrimoniului cultural însușit, fie direct, prin descoperirea de noi direcții de cercetare, fie indirect, prin formarea unor veritabili oameni de cultură. Totodată, transmiterea unui ideal etic, ca suport al activității de cercetare, era o altă direcție importantă a muncii profesorului. „(...) nu există nici o activitate profesorală care să transmită numai cunoștințe și să nu participe sau să nu încerce să împărtășească și un anumit ideal etic-social. Pretinsa «dezinteresare» și «obiectivitate» științifică nu sunt decât tot asemenea «ținute etice», propuse spiritelor ca îndreptar în munca științifică” (Vulcănescu, 2005, 934).

Prezentarea itinerarului intelectual și spiritual străbătut de Dimitrie Gusti nu intră în vederile noastre, deși cunoașterea acestuia oferă modelul intelectualului de vocație branșat neconținut la problemele țării. Aflat la studii în Germania, bunăoară, Gusti nu se desprinde de urgențele ruralului românesc. Și scrie, pe cale de consecință, despre lipsa creditului și libertatea asigurată „talpei țării” de reforma agrară din secolul XIX, pe care o aseamănă, în condițiile absenței dreptului la pășunat și la acces în pădure, cu „libertatea de a muri de foame”. Libertatea închipuită de „țara legală” nu putea avea decât o singură finalitate, conchide Gusti: o și mai accentuată pauperizare. Înainte de a desface sensurile *sociologiei cogitans* și pe cele ale *sociologiei militans*, găsim nimerită o scurtă discuție despre seducția exercitată asupra lui Gusti de curente din cultura română modernă în secțiunea cu care debutează acest articol. Urmează o frescă socială a României interbelice pentru ca lectorul să înțeleagă mai bine distanța dintre reperele sociale ale modernității și cele specifice spațiului românesc al vremii, cu accent pe zona rurală. Ultimele două secțiuni discută pe larg înțelesurile *sociologiei cogitans* și *sociologiei militans*.

Gusti și direcțiile din cultura română modernă

Dimitrie Gusti a fost unul dintre puținii profesori universitari care nu a îmbrățișat nici unul dintre idealurile arborate în cultura modernă a României. Preocupat de sinteze, iar nu de fragmente, Gusti a combinat după o formulă personală liberalismul, junimismul, poporanismul și sămănătorismul. „Între acțiune și cunoaștere, realism și idealism, realitate și reformă, conservare și progres, ca și între individ și colectivitate, națiune și umanitate, particularism și universalism, sau între libertate și autoritate, democrație și aristocrație, Dimitrie Gusti refuză alegerea și instituie sinteza. (...) Departe de a se exclude, pentru Gusti acțiunea implică cunoașterea și cunoașterea acțiunea. Realitatea cheamă idealul și idealul se face realitate. Progresul fără conservare nu e posibil și conservarea fără progres n-are sens. Individ fără societate nu există, societate fără individ, la fel. Națiunea nu exclude umanitatea, ci o implică. La fel, libertatea implică autoritatea și democrația reală implică aristocrația personalităților” (Vulcănescu, 2005, 1065). Teoriile statice formulate de Rădulescu-Motru și de Nae Ionescu asupra națiunii erau în contradicție flagrantă cu viziunea voluntaristă plâsmuită de Dimitrie Gusti. Vulcănescu nu-și amintește ca în prelegerile sale Gusti să-l fi amintit vreodată pe Maiorescu. Îi pomenea frecvent însă pe Rădulescu-Motru sau pe Simion Mehedinți. Cu toate acestea, un liant între Gusti și Junimea s-a înfiripat. Conexiunea a fost creată de Caragiale, iar nu de Maiorescu, cum se întâmplase în cazul majorității intelectualilor aderenți la programul junimist. Universalismul, predilecția pentru munca sistematică și pentru valorificarea instituțională a rezultatelor acesteia, aplecarea spre valorile culturii clasice sunt tot atâtea puncte de convergență între Dimitrie Gusti și Junimea. Dar încre-

derea nețărnută în virtuțile voinței, care subsumează viața unui ideal etic, iar nu unuia contemplativ – ca în cazul lui Nae Ionescu –, precum și viziunea sa dinamică asupra realității, îl deosebesc clar pe Gusti de tiparul junimist.

Chiar dacă l-a prețuit pe Nicolae Iorga, apropierea lui Dimitrie Gusti de curentul sămănătorist nu s-a produs, cu toate că impulsul reformist și prețuirea păturii țărănești au fost puncte de aderență la acesta. În chestiunea țărănimii, Vulcănescu sesizează diferențele de raportare dintre Nicolae Iorga și Dimitrie Gusti. „Dar, în vreme ce această încredere e dublată la N. Iorga de o intuiție simpatetică a masei și a năzuințelor ei, care merg până la completa uitare și dăruire de sine, Dimitrie Gusti e în fond un aristocrat. Pe sine nu s-ar dăruii, concret, nimănui. Ci numai *fapteii*” (Vulcănescu, 2005, 1070-1071). În plus, temeiul naționalismului gustian nu este tradiționalismul, ca la Iorga, ci universalismul.

De poporanism, Dimitrie Gusti s-a apropiat nu prin Constantin Stere, ci prin intermediul lui Gherea, prieten apropiat al lui Caragiale, pe care Gusti l-a cunoscut bine. Determinismul sufocant proiectat de tezele marxiste asupra existenței sociale era antagonic viziunii voluntariste avansate de Gusti, precum și motivațiilor spiritualiste ale voinței sociale. Cu toate acestea, teoria circuitului social se apropie de algoritmul marxist de cernere a vieții sociale, cu precizarea că resorturile circuitului social sunt spiritualiste, iar nu materiale. În teoria circuitului social, Gusti aseamănă realitatea socială cu două linii curbe care se întrepătrund într-un cerc. Impulsul transformării realității vechi în realitate nouă este cunoașterea animată de un ideal cu răsfrângere socială largă. Astfel, reforma socială întemeiată pe cunoaștere primenește realitatea veche și asigură dinamica existenței sociale.

Interludiu. Societatea românească interbelică la confluența cu modernitatea

După terminarea Primului Război Mondial, socotit la vremea respectivă drept un climax al modernității din perspectiva cauzelor, desfășurării și efectelor sociale produse, societatea românească interbelică era, în cea mai mare parte a ei, în afara istoriei plâsmuite și difuzate de lumea occidentală. Lângă albia instituțională prin care curgea istoria occidentală era îndeosebi mediul rural românesc, locuit în perioada interbelică de peste 85% dintre cetățenii României Mari, care erau conectați într-o proporție covârșitoare la reperi valorice ale unui imaginar pre-modern și slab ori deloc animați de inputurile valorice forjate de Secolul Luminilor. Bunăoară, pentru comunitățile tradiționale din ruralul românesc, care nu-și imaginau alt cadru spațio-temporal decât cel al satului, acesta era situat în centrul lumii. Legitimitatea liderilor politici era apreciată în funcție de vreme. De pildă, vremea bună, favorabilă recoltelor bogate, vădea bună-tatea conducătorului politic, iar vremea rea lipsa de noroc a acestuia, deci lipsa lui de legitimitate. Reperle crono spațiale ce rânduiau satul românesc aparțineau mai degrabă unei lumi de basm, rânduită de categorii transcendente, iar nu de către practicile și valorile difuzate de către instituțiile publice. Mefiența localnicilor pentru reprezentanții statului s-a manifestat pregnant și în interacțiunea acestora cu monografiștii Școlii Sociologice de la București, percepuți ca agenți fiscali ori ca arpentori veniți să măsoare și să confişte terenurile sătenilor. Tot de tip pre-modern era și simbolistica care separa Țara Vrancei de restul țării. Intrarea în Țara Vrancei se făcea printr-o poartă, a cărei semnificație simbolică a fost tâlcuită de Henri Stahl, unul dintre monografiștii Școlii Sociologice de la București care au luat parte la

cercetarea satului Nerej. După Stahl, poarta care separa Țara Vrancei de restul țării, și care trebuia deschisă, iar apoi închisă fără să se prelungească cu vreun gard spre stânga sau spre dreapta, semnifică intrarea în lumea țăranilor liberi, o lume autonomă și distinctă de realitățile sociale ale țăranilor clăcași. Marcarea acestei diferențe ține însă de lumea basmului: o poartă care asigură accesul spre alt tărâm, spre o dimensiune ontologică necunoscută țăranilor clăcași. De poveste era și drumul până în Țara Vrancei, din cauza infrastructurii primitive a României interbelice. De la București până în Vrancea se ajungea în aproximativ 24 de ore, trecându-se Putna de nenumărate ori cu piciorul, ori cu carul cu boi, într-o călătorie cu iz de aventură, Nerejul fiind un sat ocrotit de o vale, dar mai ales de izolare. Într-un alt sat bătut de echipele monografice, la Rușetu, viața economică era slab sau deloc monetarizată, iar sătenii nu erau interesați să cuantifice în bani munca depusă. Cu alte cuvinte, economia satului era într-o măsură covârșitoare încă naturală, ceea ce înseamnă că ecourile Revoluției Industriale care avuseseră loc în Anglia cu aproximativ două secole în urmă nu răzbătuseră până acolo. Absenta deci în bună măsură din satul românesc reperul fundamental al capitalismului modern și raționalitatea socială dezvoltată pentru împlinirea acesteia. Este vorba despre munca pentru profit.

În economiile țărănești, acțiunea economică era subiacentă subzistenței. De aici diferențele semnificative dintre exploatarea de tip familial și întreprinderea capitalistă. Motivațiile reziduale ale acțiunii economice derulate în gospodăria țărănească erau specifice economiei naturale. „O gospodărie se deosebește de o asemenea exploatare (exploatare capitalistă, n.n.) prin faptul că organizarea muncii ei nu este întemeiată pe principiul obținerii câștigului, ci al unei *altfel de organizare economice, pe care a numit-o Aristotel și o numim astăzi economie naturală, care constă în*

subordonarea producției consumației (s.n.). Gospodăria muncește pentru acoperirea nevoilor de consumație, nu ca să câștige. Deosebirea dintre organizarea firească a economiei și organizarea artificială este că economia naturală muncește pentru satisfacerea nevoilor, în vreme ce economia artificială muncește pentru obținerea câștigului” (Vulcănescu, 2009, 154). Nefiind orientată spre obținerea profitului, acțiunea economică tradițională nu intra deci sub incidența raționalității formale¹. Nu se preta, cu alte cuvinte, calculului economic și înregistrării contabile, care evidențiază caracterul mai mult sau mai puțin lucrativ al efortului productiv. Prin urmare, reperele de profitabilitate ale economiei capitaliste – rentă, salariu, profit net, cheltuieli materiale etc. – nu se aplicau acțiunii economice specifice economiilor țărănești, însuflite de o logică economică distinctă de cea propusă de capitalismul modern.

„*Mijloacele folosite pentru modernizarea țăranimilor* au fost peste tot două: instrucția și organizarea economică și sanitară a vieții rurale” (Golopenția, 2002, 292). Ne propunem, în această secțiune, să relevăm starea economică a vieții sătești, fără să zăbovim însă asupra programelor de modernizare a ruralului românesc. Înainte de aceasta însă, oferim câteva date despre gradul de alfabetizare a României interbelice, întrucât implementarea cu succes a tiparului instituțional occidental era condiționată de știința de carte, fără ca alfabetizarea, singură, să garanteze eficiența socială noului model instituțional. În 1930, doar 51,5% din populația rurală de peste șapte ani știa carte (op. cit., 293). Se poate spune prin urmare că, într-o anumită măsură, 5, 8 milioane de săteni erau pregătiți pentru întâlnirea cu modernitatea. Sau, mai corect spus, că erau mai bine înzestrați pentru întâlnirea cu modernitatea decât neștiutorii de carte. Dar asta numai la prima vedere. Întrucât covârșitoarea majoritate a știutorilor de carte, aproximativ 5,4 milioane, nu trecuseră de nivelul instrucției pri-

mare. Îngrijorător era că, în 1930, 5,5 milioane dintre locuitorii satului românesc cu vârsta de peste șapte ani erau analfabeți, dintre aceștia 61,3% fiind femei (op. cit., 294). Dintre toate provinciile României Mari, Basarabia avea cea mai scăzută rată de alfabetizare, peste 75% dintre locuitorii acesteia fiind analfabeți în 1930, comparativ cu Bucovina, care avea o rată de alfabetizare de aproximativ 60% (op. cit., 565). Golopenția avansează o explicație geopolitică pentru situația Basarabiei, unde orașele construite de regimul țarist acționaseră mai curând ca inhibitori, iar nu ca relee ale modernității către satele din jur. „Puținătatea orașelor în acest teritoriu se datorește tocmai faptului că spre orașele acestea, ridicate de regimul țarist în timpul întâiei ocupații rusești, cu deosebire prin aducerea de ruși și evrei, n-au pornit și n-au fost chemate valuri de rurali români din regiunile sătești împrejmuitoare. O acțiune temeinică în acest sens n-a fost stârnită nici în deceniile 1920-1940, datorită inerției provinciale și rezistenței pasive a populației vechi a *orașelor*. (...) Deosebit de semnificativă e împrejurarea că în plășile foarte românești din jurul Chișinăului, neștiutorii de carte sunt proporționali mai numeroși, atingând și trecând de 90% (1930)” (op. cit., 565). În zonele cu rată ridicată a alfabetizării găsim burghezia rurală, aceasta fiind proeminentă în arealul Brașov-Făgăraș-Sibiu-Târnava, județele din nordul Munteniei, județele din jurul porturilor de la Dunărea de Jos și cele din Câmpia Tisei, Năsăudul și Bucovina. Din totalul exploatarea țărănești însă, cele aparținând chiburilor reprezentau doar 0,1%, adică 3.000 în cifre absolute (op. cit., 320). „*Chiaburii*, cu gospodării de 50-500 ha, își exploatează pământul recurgând la mână de lucru străină, trăiesc în condiții asemănătoare intelectualilor sătești și sunt îndeajuns de înzestrați cu pământ, vite și mașini agricole ca să poată atinge un buget echilibrat din venitul agricol al acestora” (op. cit., 319).

Trecând la organizarea economică a vieții rurale, facem referire la susținerea lui Virgil Madgearu, potrivit căruia fără înfriparea unei piețe interne care să-i colecteze fabricatele, industria națională nu se putea dezvolta. Dar pentru constituirea pieței interne ca postament al edificiului industrial indigen se impunea creșterea stării materiale a țărănimii, principalul segment social al României interbelice și, astfel, cel mai important deșeu pentru bunurile industriei naționale. Ca să poată achiziționa produsele industriale autohtone, țărănimea avea nevoie deci de venituri suplimentare, pe care munca organizată pe principii extensive nu le putea furniza. De aceea, scrie Madgearu, destinul industriei naționale depindea de aplicarea eficientă a unui nou algoritm de muncă în agricultura românească. Soluția teoretică era logică, dar, în realitate, chestiunea era una extrem de delicată. Fiindcă fabricatele industriei naționale costau mult, pe fondul descurajării competiției externe prin tarifele vamale înalte, care aveau rolul de a protegi o industrie națională plâpândă. Mai mult decât atât, subvențiile acordate de statul român producătorilor agricoli erau liliputane, motiv pentru care câștigul acestora era mic. De asemenea, gradul de industrializare a agriculturii autohtone, care evidenția gradul de intensitate a muncii și cuantumul randamentului muncii, era scăzut. Iată datele pentru anul 1937. „Înzestrarea agriculturii noastre cu mașini este foarte redusă. Pe când în România zestrea de mașini agricole ce revine de 1 ha se cifrează la 1.000 lei, ea reprezintă 2.000 de lei în Bulgaria, 18.000 lei în Germania și 42.000 lei în Elveția” (op. cit., 307). Piața internă autohtonă era în bună măsură sinonimă cu zona urbană, care avea însă o populație redusă, cu nevoi puține și acoperite prin importuri, ceea ce restrângea semnificativ deșeurile culturale speciale autohtone. E vorba despre culturile de plante industriale, alimentare, pomi fructiferi etc. Nu-i de mirare că, în atari condiții, agricultura românească era pre-

ponderent cerealiară, peste 80% dintre terenurile arabile fiind cultivate cu cereale, în vreme ce doar 4% erau însămânțate cu plante cerealiere (op. cit., 305). În plus, cum spuneam ceva mai devreme, agricultura românească era înzestrată cu tehnologie arhaică, ceea ce explică randamentele scăzute. „Astfel, în media anilor 1933-37 grâul a produs, la ha, 9,1; porumbul, 7,4; ovăzul, 8,2 și secara 9,3 chintale. În același interval însă producția medie la ha a grâului era, în Danemarca și Olanda, de respectiv 31,3 și 39,6 q; în Anglia și Germania de 22,8, respectiv 22,2 q; în Ungaria de 13,9; în Bulgaria și Iugoslavia de 11,9, respectiv de 11,1 q. Iar producția medie la ha a porumbului, de 10,1 q în Italia, de 16,9 în Iugoslavia, de 12,8 în Bulgaria” (ibidem). Totodată, condițiile climatice înrăureau masiv producția agricolă, cu atât mai mult cu cât lipseau investițiile care să atenueze impactul acestora. Bunăoară, în intervalul 1921-1937, din 17 recolte de grâu doar șapte fuseseră bune. În ceea ce privește culturile de porumb, lucrurile stăteau și mai rău, în sensul că, în același segment temporal, doar trei dintre cele 17 recolte fuseseră bune (Golopenția, 2002, 306). Studiile întreprinse de Institutul de cercetări agronomice al României, în intervalul 1930-1934, în diferite regiuni ale țării, demonstau că cele 424 de gospodării investigate, cu suprafețe cuprinse între 2,50 și 55,56 ha, nu erau rentabile din punct de vedere economic. Venitul brut al acestor gospodării acoperea munca făcută de străini, cheltuielile curente ale exploataării și dobânzile capitalului împrumutat, fără însă să remunereze munca depusă de membrii familiei (op. cit., 315). Viața economică a ruralului românesc interbelic intra în cea mai mare măsură în tiparele economiei naturale. Iar viața spirituală era dominată de practici magico-religioase, ceea ce demonstrează că conținutul modern al principalelor acțiuni sociale ale României interbelice – acțiunea economică și acțiunea spirituală (culturală) – lipsea cu desăvârșirea.

Prin efortul său reformator, Dimitrie Gusti a intenționat să pună imaginea premodernă a României interbelice într-o ramă modernă.

Sociologia cogitans. **Cunoașterea, condiție fundamentală a reformei sociale**

Cugetarea și acțiunea s-au împletit firesc în sociologia gustiană. Scindarea operată de noi are deci un caracter artificial pronunțat. Scopul poate părea paradoxal, dar prin separarea celor două direcții ale sociologiei gustiene găsim că se profilează mai bine elementele lor comune.

Prin modelul teoretic imaginat², Gusti a încercat să ofere o imagine unitară a realității sociale în care să înglobeze toate componentele acesteia. Erau sintetizate astfel încercările unilaterale de surprindere a vieții sociale, așa-numitele sociologii parțiale (sociologia istorică, geografică, biologică, psihologică) ale căror rezultate capătă valoare sporită în cadrul sintezei gustiene. Doar metoda de cercetare pentru Frederic Le Play, metoda monografică este ridicată de Gusti la statutul de sistem sociologic. În realitate, așa cum sesizează Herseni, sistemul de sociologie gustian era totodată și un sistem etic și politic, adică un sistem ce cuprinde întreaga realitate socială, la care fondatorul Școlii Sociologice de la București se raporta nu ca la suma elementelor componente, ci ca la sinteza lor „indivizibilă și insolubilă”, cu voința socială ca element coagulant. Erau ajustate astfel viziunile ce fragmentau realitatea socială prin reliefaarea unuia sau altuia dintre factorii componenți ai acesteia: sufletesc (Hegel), economic (Marx), politic (Gumplowicz), juridic (Stammler). „Rezultatul este definirea unei înțelegeri originale a vieții sociale, sinteză a tuturor sociologiilor particulare, în cadrul căreia fiecare își afla, în același timp, sens real și limite.

Firul călăuzitor al acestei sinteze îl constituie concepția sa despre structura societății, înțeleasă ca manifestare colectivă de voință” (Vulcănescu, 2005, 964-965).

E în afara oricărui dubiu că Gusti a fost un reformator social, adică un ins înzestrat cu prisos de voință, ce iese din sine însuși în folosul semenilor săi. A fost însă un reformator social care a pus preț pe cunoaștere și pe informațiile furnizate de aceasta oamenilor de stat. Pentru nivelarea diferențelor dintre țara legală și țara reală, dintre stat și popor, Gusti înființează în 1918, în casa sa din Iași, Asociația pentru Studiul și Reforma Socială³, împreună cu Virgil Madgearu și Vasile Pârvan. În regulile programatice ale Asociației pentru Studiul și Reforma Socială se întrezărea deja idealul gustian al *aristodemocrației* – competența ca reper al organizării sociale. „1) să se procedeze la studiul Societății și Națiunii românești și apoi să se propună reformele corespunzătoare; 2) în acest scop trebuie organizate persoanele capabile de a face studii, ceea ce «asociația» a numit «organizarea competenței»; 3) studiile să fie difuzate în cercuri cât mai largi” (Bădina și Neamțu, 1967, 80).

Ingredientul necesar rescrierii realității sociale devenea astfel munca de cercetare și concluziile acesteia. Era o concepție articulată în atmosfera universitară germană și verificată în mediul politic respectiv. Karl Haushofer, de pildă, una dintre figurile proeminente ale geopoliticii germane, socotea că rolul acesteia era să conecteze decizia politică la rezultatele cercetării științifice. Modelat de Hans Freyer, Anton Golopenția avea o gândire similară. Vocația științelor sociale, scria acesta, era aceea de a îndruma politica externă și internă a statului. În România interbelică, atât Gusti, cât și Golopenția s-au lovit însă de politicianism, adică de instrumentalizarea statului în folosul interesului particular. Sistemul de sociologie gustian și planul de reformă socială conceput vizau interesul general. Gusti pricepuse că în contextul unei

României Mari în care alfabetizarea era extrem de scăzută – existau regiuni în care peste 90% dintre locuitori erau analfabeți (Golopenția, 2002) – voința socială era ușor de deturnat de către politicienii demagogi și construcțiile utopice ale acestora. El arborează, în aceste condiții, idealul politic al *aristodemocrației* – societatea rânduită pe criteriul competenței. Fapt este că o parte a elitei politice și administrative interbelice s-a recrutat dintre colaboratorii lui Dimitrie Gusti. „(...) am văzut că D. Gusti avea conștiința că fără o aristocrație a inteligenței, având ca principală îndeletnicire să dezvolte conștiința de sine a societății și să asimileze experiențele sociale din afară, democrația nu e decât un cult al incompetențelor. Sub acest raport, Institutul Social a fost, cum am mai spus, principalul instrument de educație politică a elitelor sociale, ridicate imediat după război. Din cadrele lui s-a recrutat aproape întreg aparatul politic al țării de după 1928 (...)” (Vulcănescu, 2005, 1040-1041). Reiese de aici că sistemul de sociologie formulat de Dimitrie Gusti nu venea să răspundă doar unei neliniști teoretice. El era menit scrutării realităților sociale ale României interbelice, așa încât procesele de modernizare să ridice țara reală. Se socotea că informațiile livrate de cercetarea socială vor permite decidentului, omului politic, să simtă pulsul unității sociale de ajustat în raport cu un ideal etic. Mircea Vulcănescu precizează factorii care condiționau succesul reformei sociale. „Mai întâi, de cunoașterea exactă a cauzelor realității sociale prezente ce trebuie reformată și, apoi, de putința mânăirii acestor cauze în sensul dorit” (op. cit., 1043). O componentă importantă a acțiunii de reformă socială a fost, în atari condiții, cercetarea monografică centrată pe sat. „Sub acest raport, monografia constituie o aplicație concretă a sistemului și metodelor Profesorului la studiul unei unități sociale determinate. Că monografia sociologică s-a preocupat mai ales de sate, cercetări cărora au fost consacrate până acum zece cam-

panii⁴, dacă nu e fapt întâmplător, e, în orice caz, un fapt legat de contingentele speciale ale țării românești” (op. cit., 980). Investigațiile monografice ale echipelor Școlii Sociologice de la București, prodigioase prin numărul de specialiști⁵ participanți și totodată prin forța de decopertare dovedită – monografia viza cercetarea integrală, pe cadre și manifestări, a unei unități sociale – au rămas neegalate în sociologia românească până astăzi.

Spre cercetarea monografică s-au aruncat și săgeți critice, multe dintre acestea argumentate. Geograful⁶ George Vâlsan, unul dintre cei care au învederat fisurile metodei de surprindere a întregului social, a fost nemulțumit de superioritatea cu care sociologia a înțeles să trateze geografia, îndeobște după ce Durkheim imprimase sociologiei un tipar naturalist. În *Cercetările sociologice privite din punct de vedere geografic*, Vâlsan recunoștea specificitatea obiectului de studiu al sociologiei, dar se arăta nemulțumit de teza lui Durkheim potrivit căreia sociologia, în decriptarea morfologiei sociale, nu avea nevoie de geografie. Cu toate acestea, monografia sociologică socotea geografia indispensabilă, în sensul că virtualitatea cosmică a oricărei unități sociale era dezvoltată de către un geograf. Să revenim însă la critica lui Vâlsan. El argumenta că cercetarea monografică reprezenta monedă curentă în geografie, disciplină ce împărțea studiul de teren în cercetare didactică și cercetare științifică, ultima presupunând un număr mic de participanți și o perioadă îndelungată petrecută la fața locului. După Vâlsan existau similitudini accentuate nu atât între cercetarea științifică din geografie și efortul comprehensiv depus de echipele Școlii Sociologice de la București, ci mai curând între cercetarea didactică din geografie și investigațiile echipelor coordonate de Dimitrie Gusti, grupul numeros aflat la fața locului și timpul relativ scurt petrecut pe teren fiind două dintre acestea. Pe lângă absența caracterului științific, Vâlsan

imputa campaniilor monografice gustiene cunoașterea apriorizată⁷, deformare intelectuală deprinsă în Universitate, și tulburarea mediului comunicațional local. De asemenea, relevante după Vâlsan erau doar monografiile regionale, caracteristică ce lipsea acelor axate pe comunități. Numai că pentru Gusti și Școala Sociologică de la București, sociologia căpăta sens doar prin raportare la întreg, adică la națiune, ca unitate înzestrată cu cea mai mare anvergură socială. Iar înțelegerea națiunii pornea de la aflarea particularităților satului românesc.

Petre Andrei a fost un alt critic al campaniilor monografice gustiene. Sociologul ieșean găsea că travaliul echipelor monografice avea mai curând caracter reformist și mai puțin caracter științific. El a susținut totodată că monografia sociologică a fost o simplă culegere de material descriptiv, șarjă intelectuală la care răspunsul lui Gusti nu a întârziat: „Monografia sociologică⁸ nu este o simplă culegere de material lipsită de sistem, fără puțința de coordonare și de întrebuițare teoretică a lui. Am văzut că la baza monografiilor stă o teorie sociologică atât ca plan de cercetare, cât și ca plan de sistematizare a materialului cules. Monografia sociologică nu este acțiune culturală la sate, mișcare politică, ci acțiune de cunoaștere, mișcare științifică (...). Monografia sociologică nu este o metodă parțială, ea nu urmărește un singur aspect al vieții sociale, ci este o metodă completă, integrală. (...) Monografia sociologică nu este o cercetare indirectă, făcută prin intermediari nepregătiți. Ea se deosebește fundamental de ancheta sociologică făcută prin chestionare răspândite printre oameni lipsiți de pregătire de specialitate. Monografia sociologică este o metodă prin excelență de teren, o metodă directă” (Gusti, 1965, 149-150). De la cunoașterea la acțiune socială, acesta a fost principiul director al sociologiei gustiene. Sau, cu alte cuvinte, de la *socio-*

logia cogitans la *sociologia militans*, la care ne vom referi în cele ce urmează.

Sociologia militans. **Travaliul modernizator depus de Dimitrie Gusti**

Afirmația că Gusti ar fi fost un democrat e eronată. Gusti era un aristocrat, un colonizator. Credea, de altfel, nu în democrație, ci în aristodemocrație, adică într-un tip de organizare socială bazată pe ierarhia competențelor. Credea într-un stat administrat de intelectuali care își puneau însă abilitățile în slujba maselor. Credea în competența dezinteresată. Credea, într-un cuvânt, în intelectualii de vocație a căror primă preocupare ar fi trebuit să fie aducerea cât mai rapidă a României interbelice la standardele moderne impuse de occident, cu respectarea însă a specificului local. Cu toate acestea, în pofida alurii sale aristocratice, Gusti a nutrit sentimentul civilizației, răspunzător pentru reducerea distanței dintre elite și mase și astfel vital pentru soarta democrației.

Ca virtute, civilitatea se concretizează în conduite ce vizează binele tuturor membrilor societății. Iar ca atitudine se referă la căutarea consensului în privința semnificațiilor ordinii sociale. În esență, civilitatea cultivă înfrânarea socială. Sau, mai bine spus, civilitatea este o formă de constrângere a pasiunilor suscitade de urmărirea unui ideal (Shils, 1997). Elita mânăta de idealul civilizației cultivă solidaritatea socială și dialogul. E ceea ce a făcut Dimitrie Gusti în cadrul conferințelor organizate în cadrul Institutului Social Român, cadru academic în care au fost dezbătute cele mai stringente probleme sociale ale României interbelice: viața socială de după război, decalajul de dezvoltare dintre sat și oraș, tipul de capitalism apărut în România interbelică, doctrinele partidelor politice, noua constituție, politica externă a Româ-

niei etc. Se poate spune deci că grație civilizației, care l-a impulsionat să organizeze dezbaterile publice precizate mai sus, Gusti a fost unul dintre cei care a susținut ethosul democratic într-un context politic în care priza socială a acestuia era una scăzută. Iată ce spune Mircea Vulcănescu despre aportul conferințelor găzduite de către Institutul Social Român la ranforsarea democrației românești. „Întâlnirea aceasta a opiniilor politice și sociale diferite, pe tărâmul neutru al științei, este unul dintre rezultatele cele mai caracteristice ale Institutului Social și unul dintre cele mai folositoare pentru progresul democrației românești” (Vulcănescu, 2005, 1038).

Ideea axială a activității reformatoare a lui Dimitrie Gusti a fost aspirarea de studenți din rândul maselor și transformarea acestora într-un segment de elită care să întreprindă reforme în folosul maselor. Crezul gustian, dincolo de efortul reformator al Profesorului, este cel mai bine ilustrat de Legea Serviciului Social.

Legea Serviciului Social a însemnat o altă obiectivare a *sociologiei militans* și a travaliului modernizator depus de Dimitrie Gusti. Adoptat în 1938, actul normativ a avut patru obiective. Primul dintre acestea, *obiectivul pedagogic*, încerca să surmonteze carențele informaționale ale absolvenților de învățământ superior din România interbelică. Gusti era convins că medicii, economiștii, profesorii, istoricii, psihologii abia ieșiți de pe băncile facultăților de profil, din rândul cărora avea să se recruteze elita României, erau înzestrați cu o pregătire școlară de tip livresc și, pe cale de consecință, erau în bună măsură rupți de realitățile rurale ale României interbelice. De aceea, munca lor ar fi fost puțin fecundă. Gusti s-a străduit prin intermediul acestui act normativ să țină temporar la sate tineri care nu doreau să aibă de a face cu mizeria rurală. Dar mai mult decât atât, Gusti a încercat să plăsmuiască o nouă elită pentru România interbelică, o elită mai apropiată de nevoile masei. E un deziderat pe care

Legea Serviciului Social l-a ratat, având în vedere că actul normativ a fost desființat la doi ani de la adoptarea sa. Însă colaboratorii apropiați ai lui Dimitrie Gusti, îndeosebi cei care au luat parte la primele campanii monografice, au fost influențați masiv de viziunea Profesorului. Academia se insera astfel în administrația publică și în deciziile acesteia. Aristodemocrația, idealul politic gustian, în cadrul căruia societatea era condusă de o aristocrație a inteligențelor ce lucra în folosul maselor, s-a profilat ușor în România interbelică, dar mult prea timid pentru a subzista valului autoritarist. Revenind la celelalte țeluri ale Legii Serviciului Social, al doilea dintre acestea consta în *crearea oportunității de cunoaștere științifică a problemelor țărănimii. Centrele model*, veritabile laboratoare de diseminare regională a practicilor moderne din sănătate, educație, agricultură și industrie, au însemnat cel de-al treilea scop al Legii Serviciului Social, pentru ca ultimul să se refere la *coordonarea și strângerea într-un sistem unic a tuturor instituțiilor și centrelor de cercetare socială*.

Prima ipostaziere a *sociologiei militans* gustiene a fost *Asociația pentru Studiul și Reforma Socială*, care își propune patru țeluri principale: „1) să cerceteze toate laturile vieții sociale românești; 2) să propună reformele care izvorăsc logic și firesc din aceste studii; 3) să lupte, pe orice căi, pentru înfăptuirea lor; 4) să contribuie la educarea socială a maselor” (Vulcănescu, 2005, 1035). Pentru atingerea acestor ținte s-a propus înființarea unui *centru de studii și cercetări*, a unui *centru de propagandă* și a unui *centru de documentare*. Centrul de studii și cercetări a fost Institutul Social Român. Odată ajuns la București, Gusti a transformat Asociația în Institutul Social Român, a cărui menire era aceea de a patrona toate centrele și institutele de cercetare socială din România, așa cum se stipula și în Legea Serviciului Social. Universitatea Radio cu ciclurile sale de conferințe – „știință (luni), literatură, limbă

și folclor (marți), științe sociale și politică externă (miercuri), muzică, folclor muzical și artă (joi), filosofie și religie (vineri), istorie și geografie (sâmbătă), educație, viață socială și culturală populară (duminică)” (Vulcănescu, 2005, 1056) – a reprezentat centrul de propagandă, care urmărea „cimentarea energiilor naționale”. În fine, centrul de documentare s-a materializat inițial sub forma secției bibliologice din cadrul Institutului Social Român, secție care avea ca deziderat înființarea unei biblioteci de stat. După organizarea bibliotecii seminariilor Facultății de Litere din Iași, unde își începe activitatea universitară, Dimitrie Gusti organizează, în 1923, cu studenții seminarului de sociologie și etică un centralizator al tuturor lucrărilor de sociologie, etică și politică ce puteau fi găsite la vremea respectivă în bibliotecile publice din București. A înființat apoi o sală de lectură în cadrul Institutului Social Român, iar prin intermediul colaborărilor cu Fundația Rockefeller și Fundația Carnegie s-a străduit să organizeze în București centre de documentare în problematica sud-est europeană.

Inițial, modelul educațional vizat de Gusti pentru a fi implementat în ruralul românesc interbelic a fost cel al școlilor populare înființate de Grundtvig în Danemarca secolului XIX. Era o diferență importantă totuși între țărănul român de la începutul secolului XX și fermierul danez luat în colimator de modelul școlilor populare inițiat de Grundtvig. Racordarea primului la modernitate lipsea cu desăvârșire. Interesant la modelul lui Grundtvig era că dincolo de aspectul didactic, el căuta ranforsarea solidarității sociale din mediul rural danez. Acesta a fost și unul dintre obiectivele lui Gusti, conștient de faptul că fiind incapabil să se organizeze politic, ruralul românesc era o victimă certă a discursurilor politicianiste. De altfel, străduința lui Gusti de a îmbunătăți viața materială și spirituală a țărănimii n-a fost primită cu brațele deschise de către mediul

politic al vremii, acesta fiind și unul dintre motivele care explică de ce *sociologia militans* inițiată de fondatorul Școlii Sociologice de la București nu a avut sorți de izbândă. Iată ce spune Henri Stahl despre felul în care era perceput Gusti și instituțiile create de către acesta la nivelul clasei politice interbelice. „Erau de acord ca Gusti și ai lui să țină conferințe în cadrul Institutului Social Român, să publice volume de „știință”, dar cu totul contra amestecului unei mase de tineri în treburile care, după părerea lor (a politicienilor, n.n.), constituiau câmpul lor exclusiv de acțiune” (Stahl, 1981, 225).

Productivitatea muncii în agricultura românească interbelică era cea mai scăzută din Europa. Și oferim câteva exemple în acest sens. În anul 1938, muncitorul ocupat în agricultura Marii Britanii producea 560 de dolari pe an. În Olanda, 500 de dolari pe an, iar în Cehoslovacia, situată la jumătatea clasamentului, 200 de dolari pe an. În România anului 1938 se produceau 80 de dolari anual, în condițiile în care media europeană era de 210 dolari/an (Murgescu, 2010). Simpla rotație a culturilor, îmbunătățirea condițiilor de depozitare a cerealelor și selecționarea mai atentă a semințelor ar fi condus la dublarea randamentului economic. Surplusul ar fi fost cu atât mai substanțial dacă s-ar fi modernizat tehnologia de exploatare a pământului ori dacă s-ar fi trecut la cultura plantelor industriale: tutun, cânepă, in etc. Numai că „la sfârșitul epocii interbelice România nu începuse încă cu adevărat restructurarea producției agricole” (Murgescu, 2010, 241). Preocuparea lui Gusti pentru modernizarea satului românesc e vădită și de campania monografică de la Runcu, unde Gusti, în calitate sa de Președinte al Regiei Monopolurilor Statului, cheamă specialiști în cultivarea tutunului, străduindu-se totodată să-i convingă pe localnici să renunțe la culturile de grâu și porumb, total improprii pentru regiunea respectivă. Tot la Runcu, Gusti cercetează impactul radioului asupra sătenilor,

încercând să vadă cât de eficient ar fi într-o lume premodernă un instrument de difuzare e mesajelor modernității.

În viziunea lui Gusti, acțiunea socială eficientă trebuia precedată de cunoașterea realităților sociale. Aceasta a fost ideea pivot care a stat la baza campaniilor monografice, precum și la baza proiectului *sociologiei națiunii*. Aflat la cârma Fundațiilor Regale, Gusti a trasat direcțiile acțiunii culturale la sate. Erau vizate patru tipuri de cultură, fundamentale pentru viața oricărei unități sociale: *cultura sănătății*, *cultura muncii*, *cultura minții* și *cultura sufletului*. „Sau, cu alte cuvinte: cultura cuprindea starea de sănătate a maselor, organizarea muncii lor productive și a relațiilor lor economice, deprinderea și practicarea învățămintelor științifice și consolidarea relațiilor etice, de solidaritate socială, adică a conștiinței cetățenești” (Stahl, 1981, 354). Unii dintre vechii monografiști, precum Mircea Vulcănescu, au găsit mult prea intruzivă strategia culturală promovată de Dimitrie Gusti din postura de conducător al Fundațiilor Regale. După ce s-a retras din echipele monografice, fără însă să rupă legăturile cu Gusti, Mircea Vulcănescu chiar scornise o butadă legată de singurul sat în care monografiștii își vor mai derula cercetările. Era vorba despre „Modelații de Sus”. Mai ales după abdicarea regelui Carol al II-lea a devenit limpede că obiectivele culturale ale Fundațiilor Regale erau de fapt politice. Ca răspuns, Gusti și-a prezentat demisia, succesorul său devenind Octavian Neamțu, conducătorul, de această dată, al „Fundației Regele Mihai”.

E în afara oricărui dubiu faptul că insul cu voință socială lungă, exponent al competenței dezinteresate și dispus să-și pună capitalul intelectual în folosul comunității, pe care Gusti s-a străduit să-l intercaleze în elita politică și cea administrativă a României interbelice, a fost chiar el. Admirativ față de personalitatea lui Dimitrie Gusti, de travaliul intelectual depus de acesta, de simțul practic și de activitatea sa

de reformator, Mircea Vulcănescu i-a dedicat lucrarea *Dimitri Gusti Profesorul*. „Bunătațea excesivă” a ctitorului Școlii Sociologice de la București⁹ l-a impresionat profund pe Mircea Vulcănescu. „Singurul lucru ce i s-ar putea reproșa este această bunătațea excesivă, care-l face slab, ori de câte ori e silit să spună cuiva o vorbă de descurajare și timid, în fața oricărei dezaprobări, așa cum sunt naturile cu adevărat sociabile” (Vulcănescu, 2005, 1021). Sociabilitatea, arată la un moment dat profesorul Ion Ungureanu (Ungureanu, 2002), este expresia capacității insului de a-și actualiza latența de societate însăsmântată în sistemul genetic al fiecăruia dintre noi, potrivit viziunilor conservatoare din sociologie. Dimitrie Gusti prețuia sociabilitatea alimentată de altruism, adică de imboldul de a interacționa social și de dragul „profitului” afectiv adus de înfripirea unei legături sociale. Într-un clasament¹⁰ al lucrurilor care nu-i erau pe plac lui Gusti era inclusă și absența generozității. *Gesellschaft*-ul în care fiecare ins este un mic comerciant, zicere a lui Adam Smith, îl obosise într-atât pe Gusti, încât acesta începuse să aprecieze chiar și simulacrul de generozitate, așa cum reiese dintr-o epistolă trimisă celei de a doua soții, Elena Miletineanu. „«Obicinuit cu meschinăriile

rafinatelor ale membrilor societății de toate gradurile și de toate sexurile (să crezi că am o bogată și foarte intimă experiență), mă încântă și mă subjugă acele acte și gusturi care sunt, ori cel puțin par (mă mulțumesc și cu atât), dezinteresate»” (Bădina și Neamțu, 1967, 88).

Una dintre definițiile fericirii susține că aceasta ar fi echivalentă cu împlinirea la bătrânețe a unui ideal înălțat în zorii vieții. Într-una din mărturisirile sale, întemeietorul Școlii Sociologice de la București dezvăluia un gând ivit în studenție, acela de a pune bazele unui seminar de sociologie și etică în acord cu modelul consacrat de Institutul de Sociologie Solvay din Bruxelles, de seminariile din Lipsca (Leipzig) conduse de Bücher și Lamprecht¹¹ și, în fine, de seminarul criminalistic de la Berlin, coordonat de von Liszt. Institutul Social Român, catedra de sociologie de la Universitatea București, echipele monografice și cercetările acestora, numeroșii discipoli deveniți apoi călăuze pe cărările sociologiei, Enciclopedia României, precum și alte realizări, arată că idealul gustian, ridicat în anii tinereții cum spuneam, s-a împlinit din punct de vedere instituțional. A fost aceasta o condiție suficientă pentru a-l feriți pe reformatorul Dimitrie Gusti?

Note

- 1 „Termenul raționalitate formală a acțiunii economice va fi folosit pentru a desemna măsura calculului cantitativ sau contabil care este posibil din punct de vedere tehnic și care se și aplică” (Weber, 1978, 85).
- 2 Particularitatea acestuia constă nu doar în faptul că e, concomitent, metodă de cercetare și sistem de gândire. Mai curând, particularitatea sistemului sociologic gustian provine din testarea sa chiar în timpul vieții creatorului său.
- 3 În 1921, aceasta este transformată în Institutul Social Român.

- 4 Cele zece campanii monografice la care face referire Vulcănescu sunt cele de la Goicea-Mare – Dolj (1925), Rușețu – Brăila (1926), Nereju – Vrancea (1927), Fundul Moldovei – Bucovina (1928), Drăguș – Făgăraș (1929, 1932, 1933), Runcu – Gorj (1930), Cornova – Orhei (1931), Șanț – Năsăud (1935, 1936).
- 5 Vulcănescu relevă numărul minim de specialiști necesari pentru o cercetare monografică. Problematicele cadrelor urma să fie scrutate de un geograf, un antropolog, un statistician, un istoric și un psiholog-etnograf, cea a manifestărilor de un

economist, un jurist, un politolog și de cel puțin trei cercetători ai vieții spirituale, toată echipa urmând să fie coordonată de un sociolog. În total, doisprezece specialiști. Cu toate acestea, cercetările monografice au beneficiat de prezența unui număr împărțit de specialiști, de la 40-50 până la 80-90.

- 6 Coabitarea geografiei cu sociologia este lămurită de Simion Mehedinți. În concepția întemeietorului școlii de geografie din România, geografia se ocupă cu studiul relației dintre masele celor patru învelișuri planetare - atmosferă, hidrosferă, litosferă și biosferă –, omul apărând ca agent geografic al celui din urmă înveliș. Mehedinți susține că mediul geografic intră în preocupările sociologiei doar în măsura în care acesta își pune amprenta asupra vieții sociale. Interesat de funcția socială a elementului geografic, Ion Conea vede geografia ca știință a peisajului umanizat, considerând că regiunile naturale au o personalitate proprie. Se simte aici influența lui Carl Ritter, renumit geograf german din secolul XIX, în viziunea căruia pământul ar fi *casa de educație (Erziehungshaus)* a genului uman, diferențele de relief regionale influențând profund stilul de viață în concepția acestuia.
- 7 Gusti era conștient de fragilitatea observației făcută de un teoretician care, pe lângă piedicile puse de teorie, era amprentat de perspectiva orașului și animat, eventual, și de simpatii politice. După cum era conștient de neajunsul sociologiei pur statistice. Statistica, percepută ca unic sau principal reazem al cercetării – indispensabilă totuși datorită numărului mare de indivizi afectați

de un fenomen social – însemna, după Gusti, limitarea posibilităților de exprimare ale sociologiei. E motivul pentru care acesta a pus preț pe comprehensiune și pe observația participativă. Adică pe sociologia interpretativă.

- 8 Mircea Vulcănescu considera că năzuința monografiei sociologice era aceea de a surprinde voința socială.
- 9 Mișcare monografică, cercetare sociologică de teren cu caracter multidisciplinar, dar și doctrină sociologică – modalitate particulară de raportare la rostul sociologiei –, Școala Sociologică de la București întemeiată de Dimitrie Gusti încearcă să înțeleagă satul din interiorul lumii sale.
- 10 Iată, desfășurat, clasamentul cu atitudinile, pozițiile, abilitățile – sau lipsa lor – ce-i plăceau profund lui Dimitrie Gusti. „1) empirismul, nepriceperea, amestecul, necompetenții; 2) munca nesistematică, impresionismul; 3) lipsa de informație, neștiința, incultura; 4) necorectitudinea; 5) necuviința, lipsa de țință științifică; 6) dezorganizarea; 7) izolarea, interiorizarea contemplativă, solipsismul, refuzul de a coopera; 8) interesarea, lipsa de generozitate și tendința de a specula oamenii și situațiile” (Vulcănescu, 2005, 1009).
- 11 Între 1900 și 1904, interval de timp în care Gusti a studiat filosofia morală la Leipzig, Lamprecht și Bücher erau titularii seminarului de istorie universală, respectiv științe de stat.

Bibliografie

- Bădina, O. și Neamțu, O. (1967) *Dimitrie Gusti*. București: Tineretului.
- Bernea, E. (2006) *Civilizația română sătească*. București: Vremea.
- Blaga, L. (1937) *Spațiul mioritic*. Ed. a doua. București: Oficiului de librărie.
- Eliade, M. (2001) *Textele „legionare” și despre românism*. Cluj-Napoca: Dacia.
- Golopenția, A. (2002) *Opere complete, Vol. II, Statistică, demografie și geopolitică*. București: Univers Enciclopedic.
- Gusti, D. (1965) *Pagini alese*. București: Științifică.
- Gusti, D. (1968) *Opere*, Vol. I. București: Academiei.
- Gusti, D. (1969) *Opere*, Vol. II. București: Academiei.
- Gusti, D. (1970) *Opere*, Vol. III. București: Academiei.
- Gusti, D. (1995) *Sociologia națiunii și a războiului*. București: Floare Albastră.

- Gusti, D. și Herseni, T. (2002) *Îndrumări pentru monografiile sociologice*. București: Universității din București.
- Herseni, T. (1935) *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*. București: Institutului Social Român.
- Herseni, T. (2007a) *Curs de sociologie rurală*. București: Renaissance.
- Herseni, T. (2007b) *Istoria sociologiei românești*. București: Renaissance.
- Maior, G. (1906) *Politica agrară la români. Desvoltarea chestiunii agrare în toate Țările locuite de români din secolul XVII, XVIII și XIX*. București: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl.
- Mehedinți, S. (1904) *Antropogeografia și întemeietorul ei Friedrich Ratzel*. București: Atelierele grafice I. V. Soceanu.
- Murgescu, B. (2010) *România și Europa. Acumularea decalajelor economice*. Iași: Polirom.
- Shils, E. (1997) *The Virtue of Civility*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Stahl, H. H. (1981) *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*. București: Minerva.
- Ungureanu, I. (2002) *Paradigme ale cunoașterii societății*. Iași: Junimea.
- Vulcănescu, M. (2003) *De la Nae Ionescu la „Criterion”*. București: Humanitas.
- Vulcănescu, M. (2005) *Opere. Chipuri spirituale. Sociologie*, vol. II. București: Univers Enciclopedic.
- Vulcănescu, M. (2009) *«Spre un nou medievalism economic»*. *Scrieri economice*. București: Compania.
- Weber, M. (1978) *Economy and Society*. London: University of California Press.

Primit la redacție: Iunie, 2012